

Верховний
Суд

Окремі аспекти розгляду цивільних справ про встановлення юридичних фактів під час дії воєнного стану

Олена Білоконь

суддя Верховного Суду, к.ю.н.

Питання до обговорення

- Особливості провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення (в контексті воєнної агресії рф)
- Розгляд справ про встановлення фактів народження та смерті на території, на якій введено воєнний стан або на ТОТ
- Розмежування судових процедур, наслідком яких судові рішення, на підставі якого видається свідоцтво про смерть
- Встановлення інших фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану:
 - що заявник є членом сім'ї/утриманцем загиблого військовослужбовця
 - що на утриманні заявника-військовослужбовця перебувають хворі родичі
 - що заявник самотійно виховує дитину
 - що переселення або смерть стались внаслідок збройної агресії рф

Особливості розгляду судами справ під час воєнного стану

Правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. На цій території діють суди, створені відповідно до Конституції України. **Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється.**

Створення надзвичайних та особливих судів не допускається (стаття 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»)

Алгоритм дій при відкритті провадження у справі про встановлення факту

Порядок встановлення фактів, що мають юридичне значення

- позасудовий (адміністративний)
- судовий

Якщо за законом заява не підлягає судовому розгляду, суддя мотивованою ухвалою відмовляє у відкритті провадження, а коли справу вже відкрито — закриває провадження у ній.

Постанова ВП ВС від 10 квітня 2019 року у справі № 320/948/18

Умови для встановлення юридичного факту у судовому порядку

факт повинен мати юридичне
значення

встановлення факту не
пов'язується з вирішенням спору
про право

не має іншої можливості одержати
чи відновити документ, який
посвідчує юридичний факт

законодавством не передбачено
позасудового порядку
встановлення юридичного факту

Постанова ВП ВС
від 18 січня 2024 року №
560/17953/21

Факти, що не підлягають встановленню судами (в контексті військової агресії рф)

особа є такою, що виключена з військового обліку

особа є такою, що є непридатна до військової служби з виключенням з військового обліку

факт перебування у полоні заручником

Постанови ВС від 31 січня 2024 року № 953/2790/23

від 02 вересня 2020 року № 552/2742/19

Факти, що не підлягають встановленню судами (продовження)

- факт, що особа зайнята постійним доглядом за родичами з вадами здоров'я
факт наявності родича з інвалідністю та відсутність інших працездатних осіб, зобов'язаних його утримувати

(з метою звільнення з військової служби, отримання відстрочки від мобілізації)

«....законодавством визначено позасудовий порядок встановлення факту здійснення постійного догляду за особою, яка за станом здоров'я потребує соціальної послуги з догляду, про встановлення якого просить заявник, у зв'язку з чим такий факт не може встановлюватися в судовому порядку в окремому провадженні в порядку цивільного судочинства»

Постанови ВС від 5 червня 2024 року, справа 283/1199/23

від 10 липня 2024 року, справа 213/341/23

від 9 вересня 2024 року, справа 569/20792/23

Увага! Справа на розгляді в ОП КЦС, призначена на 31.03.2025 року, № 214/3475/24

Факти, що не підлягають встановленню судами (продовження)

- факт збройної агресії рф проти України

Постанова ВС від 06 жовтня 2021 року у справі № 712/15597/18

є ЗАГАЛЬНОВІДОМИМ, встановлений нормативно-правовими актами, зокрема, Законом України від 18 січня 2018 року «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях»

Встановлений ПОЗАСУДОВИЙ порядок розгляд такої заяви судом є перебиранням на себе органом судової влади функції, яку покладено на спеціально уповноважений орган.

Факти, що можуть бути встановлені судом

Перераховані в ч.1 ст. 315 ЦПК України, але перелік не вичерпний

Факт, що заявник перебував на утриманні загиблого військовослужбовця

Постанови ВС від 11 вересня 2024 року в справі №145/330/23, 336/1098/24; від 20 листопада 2024 року в справі № 179/986/23

Актуальна судова практика

- Ухвалою КЦС ВС від 05 березня 2025 року передано на розгляд ВП ВС справу № 308/17634/23 для відступу від висновку, викладеного у постанові ВП ВС у справі № 560/17953/21, шляхом його конкретизації.
- **Предмет позову:** матір малолітньої дитини в порядку окремого провадження просить суд встановити факт перебування останньої на утриманні її (дитини) діда, який загинув під час виконання обов'язків військової служби, для подальшого отримання одноразової грошової допомоги у зв'язку із загибеллю військовослужбовця.
- **Мотиви передачі справи:** розгляд справи в окремому провадженні за правилами цивільного судочинства неможливий за наявності спору про право, у тому числі й про право на призначення й отримання одноразової грошової допомоги.
- **Ключове питання:** у якому порядку може бути встановлено/підтверджено факт перебування особи на утриманні військовослужбовця: у судовому із застосуванням механізму окремого провадження чи в позасудовому через отримання відповідної адміністративної послуги в органах місцевого самоврядування.

Факти, що можуть бути встановлені судом (продовження)

- Факт, що особа загинула саме внаслідок збройної агресії рф слід встановлювати в судах, оскільки не існує позасудового порядку встановлення причинно-наслідкового зв'язку між смертю чоловіка заявниці та збройною агресією рф, з метою подальшої отримання допомоги від гуманітарних організацій

Постанова ОП КЦС від 5 грудня 2022 року , справа 490/6057/19-ц

- факт, що вимушене переселення осіб відбулось саме внаслідок збройної агресії рф

Постанова ВС від 22 березня 2023 року , справа 207/1523/22

Юрисдикція справ про встановлення юридичних фактів

- юридичні факти, які належить встановлювати у судовому порядку, вирішуються судами цивільної юрисдикції за правилами ЦПК України
- рішення стосовно фактів, що мають юридичне значення, прийняті у позасудовому порядку, можуть бути оскаржені до судів адміністративною юрисдикції
- відступлення від попередньої практики, згідно з якою справу про встановлення факту належить розглядати в порядку адміністративного судочинства, якщо мета встановлення факту пов'язана з публічно-правовим спором.

Постанова ВП ВС від 18 січня 2024 року, справа №560/17953/21

Цивільна юрисдикція справи про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю з метою отримання грошової компенсації у зв'язку зі смертю військовослужбовця

- Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, розглядаються в судовому та позасудовому порядку.
- Юридичні факти, які належить встановлювати у судовому порядку, вирішуються судами цивільної юрисдикції за правилами ЦПК України.

Постанова ВП ВС від 18 січня 2024 року, справа №560/17953/21

Цивільна юрисдикція справи про встановлення факту перебуванні на утриманні загиблого військовослужбовця з метою отримання переходу на інший вид пенсії або отримання соціальної допомоги

- Встановлення такого факту прямо передбачено п.2 ч.1 ст. 315 ЦПК України та п.2.11 Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсії відповідно до Закону № 1058-IV
- Відсутній інший порядок, оскільки ПФУ відмовляє у призначенні пенсії в разі втрати годувальника або у переведенні на таку пенсію

Постанови ВС від 11 вересня 2024 року, справа №336/1098/24
від 12 березня 2025 року , справа № 204/3779/24
від 20 листопада 2024 року, справа 179/986/23

Встановлення факту, що заявник є членом сім'ї загиблого військовослужбовця з метою отримання грошової компенсації

За відсутності спору з приводу законності відмови у призначенні та виплаті заявнику одноразової грошової допомоги за загиблого військовослужбовця суд повинен розглянути заву про встановлення юридичного факту віднесення заявника до кола членів сім'ї загиблого військовослужбовця – за правилами цивільного судочинства в порядку окремого провадження.

Постанова ВП ВС у справі № 644/6274/16-ц від 22 серпня 2018 року.

Вид провадження для встановлення юридичного факту

Окреме – якщо не вбачається спір про право (безспірність)

Позовне – якщо вбачається спір про право, який підлягає вирішенню в окремому порядку

Встановлення факту смерті особи на ТОТ та встановлення факту родинних стосунків з такою померлою особою можливо розглядати одночасно, в порядку цивільного судочинства та окремого провадження, якщо за обставинами справи не вбачається спору про право

Постанова ВС від 14 грудня 2022 року, справа 180/2132/21

Позовне провадження розгляду справ про встановлення фактів виховання або утримання дітей

- Факт самотійного виховання дитини батьком не може бути встановлений за правилами окремого провадження, оскільки існує спір щодо участі одного з батьків у вихованні дітей

Постанова ВП ВС від 11 вересня 2024 року, №201/5972/22;

ВС від 04 жовтня 2024 року, 752/5665/23;

від 10 березня 2025 року, 554/6391/24

! Але якщо один з батьків помер, факт самотійного виховання дитини іншим з батьків презюмується у зв'язку з чим не потребує рішення суду і такий факт взагалі не підлягає судовому розгляду

Постанова ВС від 18 жовтня 2024 року, справа 754/2736/24

Позовне провадження встановлення факту перебування на утриманні батька дітей

Факт перебування на утриманні батька трьох неповнолітніх дітей

...встановлення цього факту може мати негативні наслідки для матері дітей... наявний спір про прав щодо участі одного з батьків у матеріальному забезпеченні дітей, який не може встановлюватись у безспірному порядку або за домовленістю батьків дитини... існуватиме загроза порушення найкращих інтересів дитини.

Постанови ВС від 02 жовтня 2024 року, справа 333/7023/23

від 18 жовтня 2024 року , справа 613/1674/23

Факт перебування на утриманні заявника трьох дітей, одна з яких є його падчеркою, біологічний батько якої заперечує її утримання вітчимом, не може бути встановлений за правилами окремого провадження.

Постанова ВС від 04 грудня 2024 року, справа № 551/812/23

Встановлення факту батьківства загиблого військовослужбовця: цивільна юрисдикція, позовне провадження

Мета встановлення фактів - захист сімейних та спадкових прав, тобто спір має цивільно-правових характер, який був пред'явлений також і до спадкоємців загиблого військовослужбовця. Також позивач посилялась на необхідність оформлення документів для одержання одноразової грошової допомоги у зв'язку із загибеллю військовослужбовця та пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

Постанова ВС від 13 вересня 2023 року у справі № 552/4291/22

Заяви про встановлення факту батьківства загиблого військовослужбовця з метою соціального захисту членів його сім'ї слід розглядати в порядку цивільного судочинства.

Постанови ВС від 24 липня 2024 року у справі 753/858/23

від 05 червня 2024 року у справі 557/1535/23

Процедури, які підтверджують факти народження і смерті особи

- Адміністративна - Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»
- судова - ст. 317 ЦПК України

В період з 01 липня 2022 року по 24 вересня 2024 року судами розглянуто 16028 справ, з них у 15336 справах (95,9%) задоволено заяву про встановлення факту.

Увага!

законодавча ініціатива - адміністративна процедура реєстрації актів цивільного стану, що підтверджуються документами, виданими на непідконтрольній Україні території.

Порядок розгляду справ судами про встановлення фактів народження і смерті на ТОТ

- воєнні зміни до статті 317 ЦПК України – охоплюється вся держава
- підсудність – заява подається до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання заявника
- розширено коло осіб, які можуть подавати заяви
- невідкладний розгляд
- негайне виконання, яке не зупиняється внаслідок оскарження судового рішення

Реєстрація народження дитини

- Обов'язок батьків – стаття 144 СК України
- Держава має позитивне зобов'язання допомогти вразливій неповнолітній особі отримати реєстрацію факту народження, не забезпечену батьками
- Право на повагу до приватного життя, передбачене статтею 8 Конвенції, включає індивідуальне право на реєстрацію народження і як наслідок, доступ до інших документів, що посвідчують особу
- Справа ЄС і Рішення ЄСПЛ «Г.Т.Б. проти Іспанії» (G.T.B. v. Spain, № 3041/19) від 16 листопада 2023 року

Встановлення судом факту народження під час дії воєнного стану

Заявник не зобов'язаний надавати суду письмову відмову органів ДРАЦС у здійсненні реєстрації народження дитини, що народилась на ТОТ

Постанова ВС від 23 листопада 2022 року у справі № 759/7001/22

У справі про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний стан або на ТОТ, допускається подання апеляційної скарги представником (не адвокатом)

Постанова ВС від 21 червня 2023 року у справі 619/1908/23

Визначення походження дитини при встановленні факту її народження на ТОТ

У разі встановлення факту народження особи на ТОТ підставою для внесення відомостей про батьків дитини є відповідне рішення суду, яким встановлені такі дані

Постанова ВС від 21 серпня 2024 року у справі № 752/2623/24

- зазначення у судовому рішенні особу матір'ю дітей не є виходом за межі вимог заяви про встановлення факту народження дитини ТОТ
- свідоцтво про народження дитини, видане на ТОТ, не є юридично дійсними, але може підтверджувати, що певна установа, яка не діє відповідно до українського законодавства, але de facto існує на тимчасово окупованій території зафіксувала факт народження дитини від певної особи (тому прізвище матері- по свідоцтву)

Постанова ВС від 26 червня 2024 року у справі № 759/17678/22

- спільна заява батьків про визнання ними батьківства (ст. 125,126 СК) щодо дитини, народженої на ТОТ, уможлиблює внесення відомостей про батька , процедура, передбачена статтею 135 СК, не застосовується

Постанова ВС від 10 липня 2024 року у справі № 761/32986/23

Докази щодо встановлення факту народження

Мають достовірно підтверджувати факт (орієнтир – наказ Мінохорони здоров'я від 04 березня 2022 року № 407)

- медична довідка про перебування дитини під наглядом лікувального закладу форми № 103-1/о;
- письмова заява двох свідків, присутніх при пологах, у разі народження дитини поза закладом охорони здоров'я;
- акт, складений посадовими особами за участю двох свідків;
- індивідуальна картка вагітної і породіллі (обмінна карта)тощо.

Суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази (частина друга статті 294 ЦПК України)

Документи, видані на непідконтрольних територіях як докази встановлення факту народження

- ... Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану.

(стаття 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»)

Намібійські винятки

- ... у той час як офіційні дії, вчинені урядом Південної Африки від імені або щодо Намібії після припинення дії мандата є незаконними і недійсними, ця недійсність не може бути застосовна до таких дій як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів.

Консультативний висновок Міжнародного суду ООН від 21 червня 1971 року

- ... першочерговим завданням для прав, передбачених Конвенцією, завжди має бути їх ефективна захищеність на території усіх Договірних Сторін, навіть якщо частина цієї території знаходиться під ефективним контролем іншої Договірної Сторони (тобто є окупованою).

ЄСПЛ у справах «Лоїзиду проти Туреччини» (Loizidou v. Turkey, рішення від 18 грудня 1996 року), «Кіпр проти Туреччини» (Cyprus v. Turkey, рішення від 10 травня 2001 року), «Мозер проти Республіки Молдови та Росії» (Mozer v. the Republic of Moldova and Russia, рішення від 23 лютого 2016 року).

Оцінка доказів

... суд може застосувати загальні принципи (Намібійські винятки) у контексті як мінімуму «реєстрація народжень, смертей і шлюбів», виданих закладами, що знаходяться на окупованій території , у сукупності з іншими доказами, як встановлення можливих фактів, оскільки встановлення цих фактів має істотне значення для реалізації низки прав людини (громадянина України).

Постанови ВС від 12 травня 2021 року у справі 220и /1582/20

23 листопада 2022 року у справі № 759/7001/22

Надаючи оцінку, зокрема, свідоцтву про народження дитини, довідці медичного характеру, як доказам потрібно враховувати, що хоча такі документи не є юридично дійсними, але вони можуть підтверджувати, що певна установа, яка не діє відповідно до українського законодавства, але *de facto* існує на тимчасово окупованій території зафіксувала факт народження дитини.

Постанова ВС від 13 березня 2024 року у справі № 169/410/23

Відсутність вклеєної фотокартки у паспортах батьків дитини, при досягненні певного віку не позбавляє особу належності до громадянства України, за умови, що особа набула такий статус у законний спосіб.

Постанова ВС № 761/13911/23 від 24 квітня 2024 року

Встановлення факту смерті

Чинний ЦПК України містить чотири процедури, наслідком якої є ухвалення судового рішення, на підставі якого органами ДРАЦСу може бути видано свідоцтво про смерть:

- Встановлення факту смерті особи в певний час в разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті (пункт 8 частини першої статті 315 ЦПК України);
- встановлення факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою внаслідок нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (пункт 9 частини першої 315 ЦПК України);
- встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України або на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан (статті 317 ЦПК України);
- визнання фізичної особи померлою (статті 305, 309 ЦПК України).

Встановлення судом факту смерті

- спрощений порядок, передбачений статтею 317 ЦПК України
- в разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті (пункт 8 частини першої статті 315 ЦПК України);
- попереднє звернення до органу РАЦС та отримання відмови не є обов'язковим

Постанова від 16 жовтня 2023 року, справа 337/3725/22

Докази щодо встановлення факту смерті фізичної особи

Обставини, які достовірно свідчать про смерть особи в певний час за певних обставин:

- Речові докази (відео, звукозаписи)
- Показання свідків, заявників, допитаних як свідків
- Письмові докази, зокрема, лікарське свідоцтво про смерть
- Документи видані органами на непідконтрольних територіях
- Акти, сповіщення про настання смерті
- Дані отримані з відкритих джерел
- Заяви до правоохоронних органів про зникнення особи
- Довідки з військкоматів, в/ч (у випадку загибелі в/с)
- матеріали службового розслідування в/ч, свідчення побратимів, нагородження посмертно

Постанови ВС від 10 квітня 2024 року у справі № 274/3135/23; від 26 квітня 2023 року у справі № 337/3725/22

Оцінка доказів

... Суди попередніх інстанцій не врахували, що надання оригіналу свідоцтва про смерть, виданого органами окупаційної влади наразі є значно ускладненим і пов'язаним із ризиками для життя і здоров'я відвідування тимчасово окупованої території

Постанова ВС від 27 листопада 2024 року у справі № 759/4623/24

Обмежено застосовується принцип змагальності, є право суду, передбачене частиною 2 статті 294 ЦПК України, за власною ініціативою збирати докази

Постанови ВС від 25 жовтня 2023 року у справі № 607/1612/23

24 квітня 2024 року у справі 334/7625/23

11 вересня 2024 року у справі 183/3496/234

Намібійські винятки у судовій практиці

- Рішення суду про встановлення факту смерті має ґрунтуватись на повному та всебічному з'ясуванні обставин справи на підставі усіх поданих доказів у сукупності. У тому числі з урахуванням інформації, яка міститься у документах, виданих органами та установами самопроголошених утворень, розташованих на окупованих територіях (Постанови ВС №220/1582/20 від 12 травня 2021 року; 759/531/21 від 07 вересня 2022 року; 753/8033/22 від 23 березня 2023 року)
- Посилання заявника на «Намібійський виняток» не дає підстави для висновку, що факт смерті може підтверджуватись лише документами, виданими органами на непідконтрольній території, заявник зобов'язаний надати також інші докази (Постанова ВС у справі № 707/1607/16-ц від 20 грудня 2018 року)

Статті 305-309 чи стаття 317 ЦПК України

Враховуючи норми статей 2, 4, 13 ЦПК України заявники мають право на звернення до суду із заявою як про оголошення особи померлою (305-309 ЦПК України, ст. 46 ЦК України) так і про встановлення факту смерті (317 ЦПК України).

Критерієм розмежування форми звернення є наявність чи відсутність достовірної, належної доказової бази, що підтверджують смерть особи в певний час за певних обставин.

Приклади розмежування оголошенням померлим та встановленні факту смерті

За наявності припущень про факт смерті фізичної особи, у тому числі у зв'язку з воєнними діями, без достовірних доказів, які свідчать про цей факт, правильним буде звернення до суду із заявою про оголошення судом особи померлою (частина друга статті 46 ЦК України), а не із заявою про встановлення факту смерті цієї фізичної особи (пункт 8 частини першої статті 315 ЦПК України).

Постанова ВС у справі № 204/7924/23 від 13 березня 2024 року

Чи можна частково задовольнити заяву про встановлення факту смерті, ухваливши рішення про оголошення особи померлою ?

Приклади задоволення судами заяв про встановлення факту смерті

Особа загинула внаслідок ракетного удару по казармі військової частини, тіло загиблого не ідентифіковано.

Військова частина підтверджувала факт смерті

Постанови ВС від 10 квітня 2024 року у справі № 274/3135/23

від 25 квітня 2024 року у справі № 278/970/23

Приклад задоволення заяви про оголошення особи померлою

- оголошено особу померлою за обставин безпосередньої участі у бойових діях під час захисту Батьківщини
- докази : сповіщення про смерть та матеріали службового розслідування в/ч; нотаріальні заяви побратимів; нагородження медаллю, орденом посмертно
- оголошення особи померлою (частина друга статті 46 ЦК України) можливе після спливу шести місяців з дня настання відповідної події, загибелі ... після закінчення воєнних дій у населених пунктах (Бахмут, Маріуполь)

Постанови ВС № 127/28463/23 від 29 травня 2024 року; № 686/9938/23 від 26 лютого 2024 року

ВП питання:

чи відлік шестимісячного строку, визначений частиною другою статті 46 ЦК України для оголошення фізичної особи померлою має починатись саме *з дня закінчення воєнних дій на території держави*

(ухвала про прийняття від 5 вересня 2024 року, справа 755/11021/22)

Як відраховувати встановлений частиною другою статті 46 ЦК України строк?

Фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців (частина друга статті 46 ЦК України).

З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою не раніше спливу шести місяців від дня закінчення активних бойових дій на місці ймовірної загибелі фізичної особи або від дня настання події, за якої відбулася загибель фізичної особи, якщо така подія хоча й є наслідком воєнних дій, проте сталася не на території ведення активних бойових дій.

Постанова ВП ВС від 11 грудня 2024 року, справа 755/11021/22

Верховний
Суд

Дякую за увагу!